

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო
nazgaidze1993@yahoo.com

სწორფრობის ტრადიციის ასახვა გრიგოლ რობაქიძის „ენგადა“ და მიხეილ ჯავახიშვილის საყელოში“

შესავალი

საქართველოს აღმოსავლეთ მთიანეთის ერთ ნაწილში გავრცელებულმა უცნაურმა ტრადიციამ, რომელიც ფშავში წაწლობის, ხევსურეთში კი სწორფრობის სახელითაა ცნობილი, დიდი ყურადღება გამოიწვია. დაიწერა უამრავი გამოკვლევა. სამწუხაროდ, სამეცნიერო ნაშრომთა უმრავლესობა აღწერით ხასიათს ატარებს და ვერ იძლევა პასუხს ისეთ კითხვებზე, როგორცაა: საიდან იღებს ხსენებული ტრადიცია დასაბამს? რა არის მისი ჭეშმარიტი არსი? რას ემსახურებოდა იგი რეალურად და როგორ მოხდა მისი დაშვება ისეთ მკაცრ გარემოში, როგორც ფშავი და ხევსურეთი? გვხვდება ისეთი გამოკვლევებიც, რომლებიც პასუხს ეძებს, მაგრამ ძალზე ზერელე დასკვნებს იძლევა. როგორც ზ. კიკნაძე აღნიშნავს, ამ ნაშრომების უმრავლესობის ძირითადი პრობლემა ის გახლავთ, რომ მათი ავტორები გარედან უყურებენ საკითხს, იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ არ არიან ამ კუთხეთა მკვიდრნი. მკვლევართა მხოლოდ ძალიან მცირე ნაწილმა შეძლო ტრადიციის არსის წვდომა და მისი სწორად მიწოდება მკითხველისათვის.

თემამ მხატვრულ ლიტერატურაშიც შეაღწია და აქედან უფრო ფართო მასებისთვის შეიქმნა ცნობილი (რამდენად სწორი ინტერპრეტაციით, ამაზე ქვემოთ ვისაუბრებთ). მხედველობაში გვაქვს მიხეილ ჯავახიშვილის რომანი „თეთრი საყელო“ და გრიგოლ რობაქიძის ნოველა „ენგადი“. ორივე ნაწარმოებში ხსენებული

ტრადიცია ცენტრალურ ადგილს იკავებს და მისი არსის ძიება მწერლების ფიქრის მთავარ საგანს წარმოადგენს. თუმცა ისინი რადიკალურად განსხვავებულ პოზიციებზე დგანან. თუ ერთისთვის სწორფრობა ჩამორჩენილობის ნიშანია, მეორე მასში სიყვარულს ჰკრეტს.

ლიტერატურის მიმოხილვა

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, წაწლობა-სწორფრობის ტრადიციამ მკვლევართა და ეთნოგრაფიული საკითხებით დაინტერესებულ პირთა განსაკუთრებული ყურადღება დაიმსახურა და მათი ფიქრის საგნად იქცა.

1937 წელს გამოცემულ „ეთნოგრაფიულ წერილებში“ ვაჟა-ფშაველა ერთ თავს წაწლობის თემასაც უძღვნის და ამ მოკლე ინფორმაციული ტექსტით გარკვეულ წარმოდგენას უქმნის დაინტერესებულ პირებს ტრადიციის შესახებ. მას შემდეგ არ დაწერილა ამ საკითხზე გამოკვლევა, რომ ვაჟას წერილი არ მოეხმოს დასამოწმებლად.

1984-85 წლებში მიყოლებით გამოდის სერგი მაკალათიას „ხევსურეთი“ და „ფშავი“. მკვლევარი სხვა საკითხებთან ერთად ყურადღებას წაწლობა-სწორფრობის ტრადიციაზეც ამახვილებს და მას მავნე ჩვეულებად მიიჩნევს.

1991 წელს გამოცემული წიგნით, „სწორფრობა ხევსურეთში“ საკითხის კვლევა ახალ ეტაპზე გადაჰყავს ხევსურ ქალბატონს, ნ. ბალიაურს. ნაშრომი ძალიან საყურადღებოა, რადგან იგი გამოკვლევათა იმ მცირე წრეს მიეკუთვნება, რომელთა ავტორებიც საკითხს შიგნიდან უყურებენ და დანამდვილებით ესმით მისი არსი. ნათელა ბალიაური თავად არის იმ ამბების მომსწრე, რომელსაც აღწერს წიგნში. მოგვითხრობს სადად და გასაგებად, დასკვნებს კი მკითხველს ანდობს.

1992 წელს ქართულ-ევროპული ინსტიტუტის ჟურნალ „ივერიაში“ გამოქვეყნდა ზ. კიკნაძის წერილი „სწორფრობა“. მწერლის თქმით, ნაშრომის დაწერას ბიძგი მისცა ნ. ბალიაურის ახლადგამოსული წიგნის კითხვამ და პირად საუბრებში მიღებულმა შთაბეჭდილებებმა. სწორფრობაზე საუბრისას მეცნიერი ეხება ჩვენთვის საინტერესო ორივე ნაწარმოებს: გრიგოლ რობაქიძის „ენგადასა“ და მიხეილ ჯავახიშვილის „თეთრ საყელოს“.

2008 წელს ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანის X წიგნში დაიბეჭდა ხათუნა იოსელიანის წერილი „სწორფრობის ერთი ასპექტის შესახებ“, სადაც მკვლევარი მიუბრუნდა და განავრცო ზ. კიკნაძის აზრი, რომ სწორფრობის ძირითადი არსი დიალოგია ორ ახალგაზრდას შორის.

2010 გამოვიდა რ. თოფჩიშვილის წიგნი „საქართველოს ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია“, რომელშიც ვრცელი თავი ეთმობა ხევსურული სწორფრობისა და ფშაური წაწლობის განხილვას. მკვლევარი ძირითადად ტრადიციის გენეზისზე ამახვილებს ყურადღებას.

„სწორფრობა ხთის გაჩენილი“

სწორედ ასეა დასათაურებული ნათელა ბალიაურის წიგნის „სწორფრობა ხევსურეთში“ პირველი თავი. ნაშრომი ამ საკითხის გარშემო შექმნილი სამეცნიერო ლიტერატურიდან ყველაზე ყურადსაღებად მივიჩნიეთ და სწორფრობის არსის ახსნისასაც უმეტესად მისგან მიღებულ მასალას დავიმოწმებთ. რადგან ვფიქრობთ, მსგავსი მოცულობისა და შინაგანი ხედვის მქონე ეთნოგრაფიული კვლევა სწორფრობის თემას არ ღირსებია, მიუხედავად უდიდესი დაინტერესებისა სამეცნიერო წრეებისა თუ სხვა ადამიანების მხრიდან.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სწორფრობის ტრადიცია იმდენად ცუდი კუთხით გაშუქდა ეთნოგრაფიულ გამოკვლევებსა თუ მხატვრულ ლიტერატურაში, რომ გასული საუკუნის 80-იან წლებში ხევსურეთში ასულ ექსპედიციის წევრებს ადგილობრივები სიტყვასაც აღარ ეუბნებოდნენ ამ თემაზე. როგორც ეს ადამიანები იხსენებენ, ისეთი შთაბეჭდილება რჩებოდა, თითქოს სამარცხვინო სჭირდათ რამე და მალავდნენო. შემდეგ კი მთლიანად იკეტებოდნენ და აღარც სხვა თემებზე გველაპარაკებოდნენ, ამიტომ იძულებულნი გავხდით, ინტერესის მიუხედავად, ამ საკითხისთვის თავი მიგვენებებინაო. ეს სამწუხარო შედეგი მოჰყვა ტრადიციის არასწორ, თვითნებურ გაგებას და მერე ამის საქვეყნოდ გამოტანას. გულწრფელად გვესმის, რომ ადამიანის ბუნებაში დევს, რასაც ვერ იგებს, თავისთვის გასაგებ დონემდე დაიყვანოს, მაგრამ ვფიქრობთ, მათაც უნდა ესმოდეთ, რომ მეცნიერსა და მწერალს მეტი პასუხისმგებლობა და სიფრთხილე მართებს.

სწორფრობა საქართველოს აღმოსავლეთ მთიანეთის ერთ კონკრეტულ ნაწილშია მხოლოდ გავრცელებული – ხევსურეთში. ფშავში მას ეძებნება ანალოგი წაწლობის სახით. მსგავსების მიუხედავად, ამ ორი ტრადიციის ერთმანეთში არევა ადგილობრივებს მეტისმეტად სწყინთ. სწორფრობის გაჩენას სხვადასხვა მეცნიერი სხვადასხვა დროში ვარაუდობს. მაგალითად, ნ. ბალიაურის თქმით, ხევსურეთში არსებობს გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც, სწორფრობა ლეკიანობის შედეგად გაჩენილა და დარჩენილა ამ კუთხეში. მტრის

შიშით ახალგაზრდებს ერთ სახლში უყრიდნენ თავს და ერთადვე იძინებდნენ, როგორც მოუხერხებოდათ. მოხუცები სახლებში რჩებოდნენ, რადგან მათი ტყვედ წაყვანა არ ხდებოდა (ბალიაური, 1991). ფშავლების გადმოცემის თანახმად წაწლობა ლაშა-გიორგის დაუწესებია. ამბობენ, ლაშარის ჯვარი არ გვიშლის, რადგან თავადაც ქალების მოყვარული იყო (ვაჟა-ფშაველა, 1937). რ. თოფჩიშვილი წაწლობა-სწორფრობის ტრადიციას გვიანდელ წარმონაქმნად მიიჩნევს და მას მთის დემოგრაფიულ პრობლემებს უკავშირებს: „ცნობილია, რომ მთას, გეოგრაფიული პირობებიდან გამომდინარე, შეეძლო მოსახლეობის მხოლოდ გარკვეული რაოდენობის გამოკვება. ...ასე რომ, მთიელი არეგულირებდა დემოგრაფიულ ვითარებას. დემოგრაფიული ვითარების დარეგულირება კი გვიანდელი ქორწინებებით ხდებოდა. [თოფჩიშვილი 353: 2010] იგი იმოწმებს ორ მეცნიერს: მ. კანდელაკს, რომელიც სწორფრობას ქორწინების ერთგვარ „მუხრუჭად“ აცხადებს; და ნ. მინდაძეს, რომლის აზრითაც, სწორფრობა ხევსურეთში გამრავლებას უშლიდა ხელს და არეგულირებდა დემოგრაფიულ პრობლემებს (თოფჩიშვილი 2010). „ასე რომ, „სექსუალური თამაშები“ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ორ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში _ ხევსურეთსა და ფშავში, რაც აქ „სწორფრობისა“ და „წაწლობის“ სახელით იყო ცნობილი, არა პირველყოფილობიდან მომდინარე მოვლენა იყო, არამედ წარმოშობილი იყო ისტორიის გარკვეულ მონაკვეთში. მათი წარმოქმნის ძირითადი მიზეზი გახლდათ მთის ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო და მისი გენეზისის მომენტისათვის ბართან ინტეგრაციის არ ქონა. შეზღუდული მეურნეობის პირობებში მთიელი ცდილობდა შვილიერების შეზღუდვას. შვილიერების შეზღუდვა კი შესაძლებელი იყო ნაგვიანევი ქორწინებით (როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ხევსურეთში ქორწინების შემდეგაც კი პირველ ხანებში თავს იკავებდნენ შვილების ყოლისგან). ნაგვიანევი ქორწინების გამო კი ახალგაზრდებს შეზღუდული ეროტიკული ურთიერთობების ნება დაერთოთ.“ [თოფჩიშვილი 354: 2010] ზ. კიკნაძე სწორფრობის გენეზისის ძიების ყოველგვარ ცდას თავიდანვე განწირულად თვლიდა და არც დიდ საჭიროებას ხედავდა: „სწორფრობა ხთისგან

გაჩენილ ას“ – ეს სიტყვები გულისხმობს არა მხოლოდ იმას, რომ სწორფრობას საკრალურობის რაღაც ნიშანი ადევს, რაკი ის ღვთისგან არის, არამედ იმასაც, რომ მისი წარმოშობა საიდუმლოებრივია, რაკი რაც ღვთისგან არის, მისი დასაბამი კაცთათვის მიუწვდომელია.“
[კიკნაძე 60:1992]

ნ. ბალიაური ჩამოთვლის სწორფრობის შვიდ სახეს, ესენია: **ნამდვილი სწორფრობა** – წოლა ძმობილთან, **ზალქმრეულობა** – სწორფრობა რძალსა და საქმროს ნათესავებს შორის, **სიძე-ცოლისღობა** – სასიძოსა და ცოლის მოგვარე ან ახლობელი ქალების სწორფრობა, **დედიდა-მამიდასშვილობა** – სწორფრობა დეიდაშვილებსა და მამიდაშვილებს შორის, **დისწულ-დედიძმობა** – დედის ახლობლებთან წოლა, **ქალ-მამისახლობა** – ქალის წოლა თავის მოგვარებთან და თანასოფლელებთან, **სწორფრობა უცხოებთან** – ჭირისა თუ ლხინის დროს შეხვედრილ უცნობ ხევსურებთან წოლა. აქედან მხოლოდ პირველსა და უკანასკნელ სახეს დაჰკრავს ეროტიკული ელფერი, დანარჩენი კი და-ძმური ურთიერთობაა ქალ-ვაჟებისა. ამის დასტურად მოვიყვანთ მაგალითს ნ. ბალიაურისავე წიგნიდან: ქალის მოგვარე სწორფერი ერევა დობილის გათხოვების საქმეში. თუ ქალის მშობლები და ძმები წინააღმდეგნი არიან ქალის საქმროსი, სწორფერ ვაჟს თავად შეუძლია „დაიჭიროს ნიშანი“. „*მე რო გეუბნებით კა ვაშკაციავ, რადარ გეჯერებისთ? მე განა ნაბიჭვარ ხო არ ორ? მიაც ეეგეთა ძმაი-ორ ქალისა-დ რახელც თქვენ ხართ*“ [ბალიაური, 1991:78] ამაზე ქალის ოჯახი ველარ ჯიუტობს და დასტურს იძლევა.

მაგრამ ჩვენთვის სწორფრობის პირველი და ნამდვილი სახე არის ამჟამად საინტერესო, რადგან სწორედ ის ქცეულა შეუფერებელი განქიქების საგნად. რას გულისხმობს ნამდვილი სწორფრობა? არის ეს გარყვნილება, თუ ღვთისგან გაჩენილი სიყვარული?

სწორფრობას აქვს მკაცრად განსაზღვრული წესები, რომელთა დარღვევა უდიდეს სირცხვილად ითვლება. ასე, მაგალითად:

„*ქალს უფლება აქვს ვაჟის ყელთან ხელი მიიტანოს, შეუძლია დაადოს გულზედაც, არ შეიძლება საყელოში ხელის ჩაყოფა, არც იღლის ქვეშ მოსმა – და საერთოდ არც წელამდის ჩატანა. წარამარა კოცნაც არ არის კარგი.*“

ვაჟსაც არ აქვს უფლება, ხელი ყელთან შეახოს ქალს. არ შეიძლება გულზე, იღლიის ქვეშ ხელის მიკარება. დიდ სათაკილო საქმედ ითვლება საყელოზე ხელის მიკარება, ფარაგის ღილზე ხელის შეხება უკვე გადამეტებაა. ამასთან ვაჟის ფეხები მოშორებით უნდა იყოს ქალის ფეხებისაგან. შეუძლებელია ვაჟმა მუხლი მუხლთან მიუახლოვოს ქალს“. [ბალიაური 1991:16]

მას შემდეგ რაც სწორფრები ერთმანეთს შეეჩვევიან, მოხვევისა და კოცნის უფლებაც ეძლევათ, მაგრამ სულ ეს არის. სულ ეს არის, რის გამოც გარყვნილებად შეირაცხნენ ხევსურები.

ნამდვილ სწორფრობაში დობილ-ძმობილთა დამოკიდებულება შეყვარებულების ურთიერთობას მოგვაგონებს, დიდი და თავგანწირული სიყვარულით რომ არიან შეპყრობილნი და ასე რომ გვიბლავენ წიგნებიდან. ნ. ბალიაურის თქმით, ქალმა შეიძლება უღალატოს მამასაც, ძმასაც, მაგრამ სწორფერს არასოდეს. ყოფილა შემთხვევა, უსიამოვნების დროს ქალს ძმობილის მხარე აურჩევია და მამის კერა სამუდამოდ დაუკარგავს, სიცოცხლის ბოლომდე უსახლკაროდ და უპატრონოდ მისულა. ხევსურეთში საკმაოდ ხშირი ყოფილა ძმობილის სიკვდილის შემდეგ დობილების მიერ თავის მოკვლის შემთხვევები.

გათხოვების შემდეგ ქალს უცებ ეზღუდება ყველანაირი თავისუფლება და ცხადია, სწორფერთან ურთიერთობაც.

„მალ-მალე მამაგონდები, მაისის მზეო ნათელო!

რა ცუდას ქმარას მიუხოლო, ქალო კარგაის საფერო“.

„ქალი და ვაჟი ორივენი ინახავენ ნაჩუქარ ბეჭედებს. ზოგი სიბერეშიც ატარებს თავის ძმობილისეულ ბეჭედს და ამბობს, რომ ვითომ რომელიღაც ნათესავმა მისცა, რომელიც მოკვდა და მის სახსოვრად ატარებს, ვაჟები ინახავენ აგრეთვე ქალების ნაქარგავებსაც, განსაკუთრებით – ხელთათმანებს, სათამბაქოებს, საწვივეებს; ინახავენ საფლავში ჩასაყოლებლად.“ [ბალიაური 1991:67]

ეს ყველაფერი ზოგმა მეცნიერმა „სექსუალურ თამაშებად“ აღიქვა, ზოგმა კი მავნე ჩვევად და „საღვთო როსკიპობას“ დაუკავშირა.

საბედნიეროდ, არა ყველამ.

„სწორფრობა არის გარღვევა გვაროვნობაში პიროვნების სასარგებლოდ. ის არის ოაზისი, რომელიც თავად საზოგადოებამ დაუშვა მდუმარე დასტურით, რომ პიროვნებას, როგორც უნიკალურს, განუმეორებელს, სასუნთქი არე შექმნოდა, არ ჩათრეულიყო ყოვლის გამათანაბრებელ დინებაში“. [კიკნაძე 63:1992]

მიხეილ ჯავახიშვილის „თეთრი საყელო“

მიხეილ ჯავახიშვილის „თხზულებათა“ შვიდტომეულის მეორე ტომზე დართულ შენიშვნებსა და კომენტარებში ვკითხულობთ, რომ მწერალმა ხევსურული ადათები სპეციალურად შეისწავლა. მის “თეთრ საყელოში“ მართლაც არის აღწერილი რამდენიმე ტრადიცია. თუმცა ჩვენი ამჟამინდელი კვლევის საგანს კონკრეტულად სწორფრობის ასახვა წარმოადგენს რომანში.

ნაწარმოების მთავარი გმირი ხევსურეთში აღმოჩნდება, წიკლაურებთან, თავისი ძველი ძმადნაფიცის, ჯურხას ოჯახში. სადაც ხათუთას ხვდება, ხევსურის ქალს. ჯურხა ქალს თავის ძმობილთან დააწვევს. წაწლებს ერთმანეთი შეუყვარდებათ. შვილიც შეეძინებათ, მაგრამ ვაჟიკა იქ ვერ გაძლებს, თავადაც გამოიპარება და ცოლ-შვილსაც წამოიყვანს ქალაქში.

ნაწარმოების მიზანდასახულობა სათაურშივე ცხადდება: თეთრი საყელო აუცილებლად გადმოსძალავს ცივილიზაციისკენ თავდავიწყებას მიცემულ პერსონაჟს. ცივილიზაციამ უნდა დაამარცხოს პირველყოფილი, ტრადიციული საზოგადოება. თუმცა არ შეიძლება ეს მოხდეს წეს-ჩვეულებათა დამახინჯებისა და საკუთარ მიზანთან შეფერების ხარჯზე.

დავიწყით იმით, რომ მწერალი იყენებს არასწორ ტერმინს ტრადიციის გამოსახატად. წაწლობა ფშავში გავრცელებული ჩვეულებაა და მის ხევსურულ ანალოგს სწორფრობა ჰქვია.

მეორეც: ხევსური თავის ახლობელ ქალს არაფრის დიდებით ჩაუწვევს არახევსურ სტუმარს საწოლში. მაგრამ აქ ვუშვებთ, რომ

ნაწარმოები სხვა გზას არ იძლეოდა, აუცილებელი იყო თავის თავზე გამოეცადა ეს ჩვეულება რომანის მთავარ გმირს და მწერალმაც გადაწყვიტა გადაესხვაფერებინა რეალობა. ამავსე აკეთებს გრიგოლ რობაქიძე თავის „ენგაღში“. რადგანაც ტრადიცია ასეთი ინტიმურია, რადგანაც მხოლოდ ორ ადამიანს შორის სრულდება, გარეშე მაყურებელი ვერ გვიამბობდა ამის შესახებ და გასაგებია ორივე მწერლის მოქმედება: ისინი ხევისურებთან ამძობილებენ მისულებს, ქალაქელებს და ამ გზით გამოიყვანენ სწორფრობის ტრადიციის მონაწილეებად.

მესამე: მ. ჯავახიშვილის აღწერილობით ხათუთა შიშველი წაწლობს. ჩვენ ზემოთ უკვე აღვწერეთ სწორფრობის მკაცრად განსაზღვრული წესები, რომელთა დარღვევაც უდიდეს სირცხვილად ითვლებოდა ხევისურეთში. არათუ შიშველი დაწვებოდა ქალი სწორფერთან, არამედ ყელთან რომ ჰქონდა ღილი შეკრული, იმაზე შეხების უფლებასაც არ მისცემდა ვაჟს. *„ხევისურის ქალი ისე დაბრუნდება და მოკვდება, რომ გარდა მაწოვარა შვილისა ვერც ხელს შეახებს (მკერდზე – ავტ.) ვინმე და არც თვალს. ხევისურის დედაკაცი აწოვებს შვილს ისე, რომ შვილს აქვს გადაფარებული კაბის ნაწილი, რომელსაც ქვიან ფარავი. ეს სირცხვილის თავდაცვის გულისთვის, რომ მოწოვების დროს თვალით არავინ დაინახოს“.* [ოჩიაური 1928:203]

მეოთხე: „თეთრი საყელოს“ მიხედვით, წიკლაურები ტრადიციას ცვლიან და სწორფრებს დაქორწინების უფლებას აძლევენ ოცი ძროხის სანაცვლოდ. ხევისურეთში მართლაც დასტურდება რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც სწორფრებს ერთმანეთი შეუყვარდათ და ოჯახის შექმნა გაბედეს, მაგრამ მათ ან ჩააქვავებდნენ, ან მოიკვეთდნენ თემიდან სამუდამოდ. ძალიან იშვიათად ხდებოდა, რომ წლების შემდეგ სოფელი გაქცეულ ვაჟს შეირიგებდა, მაგრამ ეს მხოლოდ წლების და დიდი სინანულის შემდეგ. პირველ რიგში კი სწორფერთა ოჯახები ბრაზობდნენ და რაცხავდნენ თავს შერცხვენილად. ასე რომ, ვაჟიკასა და ხათუთას იმავე სახლში დატოვება, რომელშიც ცოდვა ჩაიდინეს და ერთმანეთი ცოლ-ქმრად მოინდომეს, ტრადიციის საგანგებოდ შემსწავლელი მწერლისგან უცნაურად გვეჩვენება.

მეხუთე: უკვე ქალაქში ჩამოყვანილ ხათუთას ნათესავები ძროხებს ჩამოუყვანენ ე. წ. ურვადის სახით. ა. ოჩიაურის თქმით, მსგავს ტრადიციას ხევსურეთში ადგილი არ ჰქონია. დასტურდება ქისტეთში, ისიც ვაჟი აძლევს ქალის მამას ურვადს და არა პირიქით.

გარდა ამისა, მიხეილ ჯავახიშვილი თითქოს განგებ ცდილობს მკითხველში ზიზღის გამოწვევას: მკბენარებით, ჭუჭყით, აუტანელი სუნით.

მკითხველის ნეგატიურ განწყობას იმსახურებს მწერლისეული აღწერა ხევსურების დამოკიდებულებისა სიკვდილისადმი. იგი ვაჟიკას მეტოქეს აკვლევინებს და: *„რადგან ადამიანი „მაგვალ“, ამიტომ ხევსურების თვალშიც მხოლოდ იმ დღეს გავხდი ადამიანი. ჯურხამ ნეკნები ჩამიზნისა, იამზემ და მზექლამ ახალი რაინდი გადაჰკოცნეს, ხოლო ხათუთამ იმ ღამეს ისე იწაწლა, რომ მეორე დღეს ფეხები მედრიკებოდა.“* [ჯავახიშვილი 2004:619]

თითქოს კაცის მოკვლა იყოს ხევსურებისთვის ადამიანის ადამიანობის განმსაზღვრელი.

გრიგოლ რობაქიძე კი დაწერს: *„როცა ხევსურებს უცქერ, ნაჭდევებით სახეზე და ტანზე, მუდამ იარაღასხმულთ და მზადმყოფთ შეტევისთვის, გგონია, სისხლი სწყურიათ მათ მხოლოდ. მაგრამ ეს ასე არ არის. არავის ეშინია სისხლის დაღვრისა ისე, როგორც ხევსურს: არც ერთ ხალხს, არც ერთ ტომს. მკვლელს ხევსურეთში „ლაჩარის“ სახელით სდადავენ. გმირი მათთვის ის მორკინალი კი არაა, ვინც სახიფათოდ დასჭრის მოპირდაპირეს. ჭრილობა კანის გაკაწვრა უნდა იყოს მხოლოდ, თვით გაავებულ შებმაშიც კი – აი უტყუარი ნიშანი ხევსურისათვის ნამდვილი ვაჟკაცისა.“* [რობაქიძე 2012:156]

ხევსურეთში მძიმე ჭრილობის მიმყენებელზე იტყვიან, შამინებულსა ვედარ გაუგავ ხმალ როგორ მაუქნევსო. მათთვის ეს ვაჟკაცობა კი არა შიშის გამოხატულებაა, ძალის ვერ მოზომვია. ესეც მორიგი დასტური ხევსურთა ტრადიციული ყოფისა და მსოფლმხედველობის ზერელე, თვითნებური აღქმისა მ. ჯავახიშვილის მიერ.

დასასრულ აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენ ნაწარმოების მხატვრულ ღირებულებას არაფერს ვემართლებით, არც მწერალთან

გვაქვს ზოგადად რაიმე საპრეტენზიო. ჩვენ მხოლოდ გამოვთქვამთ უსიამოვნო გაცემას, რატომ მოისურვა ისეთმა დიდმა შემოქმედმა, როგორც მიხეილ ჯავახიშვილი გახლდათ, თავისი ქვეყნის ერთი კუთხის მკვიდრთა ასე საქვეყნოდ გამასხარავება და მათთვის გარყვნილის სახელის დამკვიდრება. არ გვინდა დავიჯეროთ, რომ მიზანმიმართულად დაამახინჯა მთის ყოფა, მაგრამ არც ის გვჯერა, რომ ვერ მიხვდა, რა ცუდი სამსახურის გაწევა შეეძლო მის ნაწარმოებს მთიელთა რეპუტაციისათვის.

გრიგოლ რობაქიძის „ენგადი“

მიხეილ ჯავახიშვილის მსგავსად მეორე დიდი მწერალიც დაინტერესდა სწორფრობის იდუმალებით მოცული ტრადიციით და ის თავისი ნაწარმოების მთავარ მამოძრავებლად აქცია. საუბარია გრიგოლ რობაქიძესა და მის ნოველაზე – „ენგადი“.

ნაწარმოების მთავარი გმირი წინადადებას იღებს ერთი რუსული საფილმო საზოგადოებისგან გაჰყვეს ექსპედიციას ხევსურეთში როგორც ქართულის მცოდნე. ისიც სიხარულით სთანხმდება, რადგან: „ხევსურები მეჩვენებოდნენ შორიდან მუდამ როგორც ცოცხალი დანაშთი ერთი უსახელო, ძველი, საუკუნოებში გადასული ხალხისა“. [რობაქიძე 2012:142] წერს მწერალი და თავიდანვე მოწიწებით განგვაწყობს იმ სამყაროსადმი, სადაც უნდა გვამოგზაუროს. „აქ ცხოვრობენ ნაშიერნი ჰომერისა“. [რობაქიძე 2012:145]

ზემოთაც აღვნიშნეთ, რომ ხევსური თავის ქალს ასე მარტივად არავის ანდობდა, მაგრამ მწერლისეული გადაწყვეტილება გასაგებია: რადგან ტრადიცია მხოლოდ ორ ადამიანს მოითხოვს მონაწილედ, გარეშე თვალთ ალწერა შეუძლებელი იყო. ამიტომ მთავარი გმირი, გიორგი ვალუევი ხევსურ მგელიკა ალუდაურს შეჰფიცა ძმად და ასე მისცა შანსი სწორფრობის ჩვეულებას ზიარებოდა.

თვალშისაცემი სხვაობაა დამოკიდებულებებს შორის:

„– ხელი არ მახლო... სწორფრობისთვის მავედივ... ჯურხას ფიცვერცხლ ნაჭამთან მავედივ, – ევედრება ხათუთა „თეთრი საყელოს“ მთავარ გმირს.

..._ ვინ მოიგონა! ვინ მოჩმახა! რა დროს წესია!“ _ იღებს პასუხად.
[ჯავახიშვილი 2004:580]

„ენგადში“ კი მწერალი ძალიან ბევრს აფიქრებს თავის პერსონაჟს. ვერ სწვდება არსს, მაგრამ სხვადასხვა გზებით ცდილობს მასთან მისვლას.

ხან სტუმრისთვის ქალის ერთი ღამით მიყვანის ჩვეულებასთან აკავშირებს სწორფრობას, რომელიც პრიმიტივ ხალხთა შორისაა გავრცელებული; ხან ბაბილონელთა ტრადიციას მოიგონებს, რომლის თანახმადაც ყოველი ბაბილონელი ქალი ერთხელ მაინც შედის აფროდიტეს ტაძარში და სჩუქნის საკუთარ თავს სასიძვოდ უცხო მამაკაცს; ხან ფიქრობს, იქნებ ხევესურებმა განვლესო ერთ დროს რაინდული წესი სიყვარულისა, სადაც იგი „ტრფიალი“ იყო მხოლოდ და არა „სიძვა“. ან სულაც მგელიკას სურდაო ჩემი გამოცდა, შევძლებდი თუ არა მმადნაფიცი, ზღვარი დამეცვა.

ზ. კიკნაძე სწორედ ამ ზღვრის დაცვაში, მის არ გადალახვაში ხედავს ვაჟის რაინდობის საზომს: „სწორფრობა არის სასინჯი ქვა მოყმის დღიანობის გამოსაცდელად. დღიანობა არის მთლიანპიროვნული მზაობა სწორფრული დიალოგისთვის, რომელიც სხვა რა არის, თუ არა განსაცდელი, ცდა, სადაც ადამიანი უნდა გამოიცადოს მოპირისპირე სქესის წინაშე _ შეძლებს თუ არა დიალოგის ატანას სწორფრობისთვის დადგენილ სიმაღლეზე?“ [კიკნაძე 61:1992] მასვე ეხმიანება ლ. ჯინჯიხაძეც: „როგორც ორთა შერკინებაში არ შეიძლება მოპირდაპირის სასიკვდილოდ დაჭრა, ანუ უნდა წარმოჩინდეს მორკინალის რაინდული თვისებები, ასევე სწორფრულ ურთიერთობაში არ შეიძლება საკრალურ ზღვარს გადასვლა.“ [ჯინჯიხაძე 2014:214]

მაგრამ ნუთუ ეს არის მიზანი?! იმისთვის შეიქმნა ეს ტრადიცია, რომ ვაჟისთვის ხასიათი განემტკიცებინათ?!

ზ. კიკნაძის მტკიცებით, რობაქიძე ერთადერთია ქართველ მწერალთა (და მკვლევართა) შორის, ვინც ზუსტად ჩასწვდა სწორფრობის არსს. მამ მივყვეთ ნაწარმოებს და ვნახოთ, რას გვეტყვის საბოლოოდ.

გიორგი ვალუევი მოხუც ხევსურთან საუბრისას პოულობს ამდენი ხნის ფიქრისა და განსჯის პასუხს: „ღვთიურ არს სიყორულ; ხორციელ იგემებ _ მოჰკლავ მას; იწვოდ მხოლოდ!“ [რობაქიძე 2012:161-162]

ხევსურეთში სწორფრებს მკაცრად ეკრძალებათ ერთმანეთზე დაქორწინება. წესის დამრღვევებს მოიკვეთენ, ჩააქევავენ. მაგრამ რატომ? რა მიზეზით? „იქნებ უფრო სწორი იქნება, თუ ვიკითხავთ არა მიზეზს, არამედ მიზანს ამ აკრძალვისა? იქნებ მიზანი იმარხავდეს და ამდენადვე ამხელდეს სწორფრობის საიდუმლოს...“ რობაქიძემ მიაგნო პასუხს: „იწვოდ მხოლოდ“, „ჩანს მიზანი ამ აკრძალვისა სიყვარულის მენახვა ყოფილა“. [კიკნაძე 63-64:1992]

ცოლ-ქმრობა უკვე ნაგემია ხორციელად. რომ ჰკითხო დაოჯახებულ ქალს ან კაცს შეყვარებული თუ ხარო, გეტყვის, რაღა დროს ჩემი ეგეთებიაო. მე-უღლ-ე – მე-უღელ-ე – უღელია ოჯახი და არა სიყვარულის დაგვირგვინება. სიყვარული საუცხოოა, რომელიც ახალგაზრდობაში რჩება ხელშეუხებლად, გაუსინჯველად.

დასკვნა

ქართველ მთიელთა ყოფიდან სწორფრობის ტრადიციამ განსაკუთრებული ყურადღება გამოიწვია ეთნოგრაფიის საკითხებით დაინტერესებულ პირთა შორის. მასზე დაიწერა უამრავი მეცნიერული გამოკვლევა თუ წერილი. მაგრამ ფართო მასებისთვის ცნობილი მაინც ლიტერატურაში მოხვედრის შემდეგ შეიქმნა. მიხეილ ჯავახიშვილის „თეთრი საყელო“ და გრიგოლ რობაქიძის „ენგადი“ ის ორი ნაწარმოებია, რომლებშიც ყველაზე ვრცლად არის ეს თემა გაშლილი, თუმცა მწერალთა პოზიცია სრულიად განსხვავდება ერთმანეთისგან.

„თეთრ საყელოში“ მიხეილ ჯავახიშვილი განგებ ახდენს ტრადიციის დამახინჯებას, რადგან მის ნაწარმოებს ასე სჭირდება: ცივილიზაციამ უნდა გადაწონოს პირველყოფილი, ტრადიციული საზოგადოების ყოფა. მაგრამ, ვფიქრობთ, მიზანი არ ამართლებს საშუალებებს.

რაც შეეხება გრიგოლ რობაქიძის „ენგადს“, ავტორი სხვადასხვა გზით ცდილობს ტრადიციის ახსნას და საკმაოდ საინტერესო (და ჩვენთვის ყველაზე უფრო მისაღებ) დასკვნამდეც მიდის: „ღვთიურ არს სიყორულ; ხორციელ იგემებ _ მოჰკლავ მას; იწვოდ მხოლოდ!“

საბოლოოდ უნდა ითქვას, რომ მწერალს მძლავრი იარაღი უპყრია ხელთ: მას დიდ მასებზე შეუძლია გავლენის მოხდენა. ეს კი მეტ სიფრთხილეს ავალდებულებს. განსაკუთრებით, როცა საქმე ტრადიციას ეხება. ტრადიცია ხომ იმ საზოგადოების სახეა, რომელშიც ჩამოყალიბდა და ფუნქციონირებდა.

ბიბლიოგრაფია

ბალიაური, ნ. სწორფრობა ხევსურეთში, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 1991;

ვაჟა-ფშაველა, წაწლობა, ეთნოგრაფიული წერილები, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, გერონტი ქიქოძის წინასიტყვაობით და რედაქციით, 1937 წ., გვ. 97-99. თოფჩიშვილი, რ. ხევსურული სწორფრობა და ფშაური წაწლობა, საქართველოს ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბ. 2010, გვ. 348-355;

იოსელიანი, ხ. „სწორფრობის ერთი ასპექტის შესახებ“, ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი X, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 2008, გვ. 32-37;

კიკნაძე, ზ. სწორფრობა, „ივერია“ ქართულ-ევროპული ინსტიტუტის ჟურნალი, თბილისი-პარიზი 1992;

მაკალათია, ს. ფშავი, გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი, 1985;

მაკალათია, ს. ხევსურეთი, გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი 1984;

ოჩიაური, ა. „თეთრი საყელო და ხევსურეთი“, მნათობი, 1928 წ.

მარტის ნომერი, გვ. 200-204;

რობაქიძე, გრ. „ენგადი“, ნაწერები, წიგნი 1, გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი, თბილისი 2012, გვ. 142-165

ჯავახიშვილი, მ. „თეთრი საყელო“, თხზულებანი შვიდ ტომად, ტომი II, გამომცემლობა „საქართველოს მაცნე“, თბ. 2004, გვ. 545-687;

ჯინჯიხაძე, ლ. გრიგოლ რობაქიძის ენგადი, გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი 2004, გვ 3-86;